

•

UN DOCUMENT EPIGRAFIC INEDIT DE LA HISTRIA ȘI CULTUL CYBELEI*

DE

EM. POPESCU

Histria ne-a oferit în vara anului 1952 un document epigrafic, care, prin datele ce le conține, aduce noi știri despre viața și organizarea socială-religioasă și artistică a cetăților grecești din Pontul Stîng.

Documentul a fost găsit încastrat în zidurile casei romane tîrzii din sectorul de est al cetății, folosit ca material de construcție, soartă pe care o au mai toate fragmentele arhitectonice și sculpturale descoperite în săpăturile arheologice de la Histria. Este o stelă de marmură cu fronton, ruptă în partea de jos în mod inegal și are înălțimea maximă în dreapta de 44 cm, în stînga de 30 cm, lată de 44 cm, iar grosimea de 8 cm. Frontonul măsoară 14 cm înălțime; în mijloc se vede în relief Cybela tronînd (înaltă de 9 cm), iar la margine cîte un leu șezînd și sprijinindu-se pe picioarele dinainte. Leul din dreapta ține piciorul stîng pe un cap de taur, iar la cel din stînga nu se observă un amănunt similar, piatra fiind ruptă în acel loc. Leilor le lipsește capul, vîzîndu-se doar o parte din gît și coamă.

Literele, îngrijit scrise, au în medie, cele din cîmpul inscripției, 1 cm înălțime spre deosebire de Φ și Ψ care sînt mai mari—între 16—20 mm,—iar Θ și O sînt uneori mai mici, dar cu o distanță aproape neobservabilă. Acest lucru nu este de loc neobișnuit pentru epoca romană, de cînd datează inscripția noastră¹ și nici pentru Histria, fiindcă sînt cunoscute și alte exemple². Ceva mai mari sînt și literele din formula dedicatorie Ἀγαθῇ Τύχῃ care ating 1,50 cm, săpate de altfel și cu un spațiu mai mare între ele.

Documentul nostru are și cîteva ligaturi, obișnuite de altfel în epoca imperială și cele mai frecvente sînt: T-I sau cele pe care le face H în combinaire cu M și N. De observat de asemenea că după multe cuvinte se găsește cîte un punct așezat la mijlocul rîndului.

Pentru stabilirea textului avem de remarcat următoarele: primele 11 rînduri sînt complete, ambele lor margini fiind păstrate. De aici înainte însă, latura stîngă a pietrii fiind ruptă, avem o lipsă progresivă pe măsură ce înaintăm

* În momentul în care acest articol se afla sub tipar, ultima campanie de săpături de la Histria a mai scos la iveală încă 5 fragmente din același document, dar întrucît ele nu modifică esențial concluziile la care am ajuns, ci numai le completează cu informații noi, vom face prezentarea lor într-un număr viitor al revistei.

¹ Cf. S. Reinach, *Traité d'épigraphie grecque*, p. 204, tab. III.

² Cf. V. Pirvan, *Histria IV*, *Lista membrilor gerusiei*, p. 64, nr. 20; p. 92, nr. 27, 28; *Histria VII*, p. 40, nr. 38 etc.

spre rîndul 19, ultimul păstrat. În rîndul 12, N este sigur, așa încît se poate cu siguranță întregi, după sens, -ΤΩΝ; în rîndul 13, înainte de K se vede o bară verticală care e sigur un I; în rîndul 14, Γ e sigur, se vede puțin și din E (vezi pe piatră); în rîndul 15, înainte de Y, se vede o bară orizontală care poate aparține foarte probabil unui E; în rîndul 16, înainte de -N-N nu se poate vedea nimic, piatra fiind ruptă; în rîndul 17, apare partea superioară a unei litere ovale; poate fi O, dar și Ω, mai degrabă însă un O; în rîndul 18, înainte de -ΣΙ-N nu se poate observa mare lucru, piatra fiind stricată; mai departe în același rînd după ΙΔΙΑΝ se poate citi cu siguranță μεγαλο; M deși șters este în ligatură cu N; din ultimul rînd, înainte de -ΤΕΛΕΣΕΝ se mai vede jumătate din E iar înainte de acesta o bară orizontală, din stînga căreia pare că pornește în jos o alta în diagonală spre a forma un Σ. Alte litere nu pot fi observate, iar cele cîteva puncte și liniiuțe de sub ΤΕΛΕΣΕΝ nu pot permite nici o ipoteză¹ (vezi fig. I).

În urma acestor observații putem completa și citi următoarele:

- 1 Ἀγαθῇ Τύχῃ
 "Εδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ. Οὐλπιος Δημή-
 τριος εἶπεν, ἐπιψηφισζομένου Διογένοους Θεο-
 δώρου. ἐπειδὴ Ἄβα Ἑκαταίου τοῦ Εὐξενίδου
 5 θυγάτηρ γυνὴ δὲ Ἡράκωντος Ἀριστομάχου γο-
 νέων τε ἐπισήμων καὶ προγόνων ἐπ' φανεστάτων
 οὔσα καὶ οὐδεμίαν φιλοτιμίαν ἢ λειτουργίαν
 εὐσχήμονα παρητημένων, ἀλλὰ καὶ στεφανῳ-
 φορίας καὶ ἱερωσύνας καὶ ἀρχὰς καὶ ἐπιμελεί-
 10 ας καὶ πάσας δημοτελεῖς χορηγίας ἣ καὶ ἐνδό-
 ξους ὑπηρεσίας ἀνυπερβλήτως ἐκτετελεκό-
 [τω]ν καὶ πάσης ἐξαιρέτου τειμῆς τετυχηκό-
 [των μ]ικρὸν ἡγησαμένη τὴν ἀπὸ μόνου τοῦ
 [γένους με]γαλαυχίαν εἰ μὴ καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἰδίας
 15 [πρὸς] τ[ὸν] δῆμον ε[ὑ]ποίτας προσκτῆσαιτο δόξαν,
 [δ]ιὰ τοῦτο ἱερ[ω]σύνην Μητρὸς Θεῶν αὐτεπαγγέλ-
 [τως ἀνα]λαβοῦσα οὐ μόνον ὅσα σεμνῶν γυναικῶν καὶ
 .....ν τοῦ παλαιοῦ .....σὴν ἰδίαν μεγαλο-
 φρόνως καὶ εὐγενῶς καὶ ε[ὐ]σε[β]ῶς ἐτέλεσεν

Traduce.

Noroc Bun!

«Decret al Sfatului și Poporului (histrion). Ulpios Demetrios a făcut propunerea, președinte al adunării fiind Diogenes al lui Theodoros.

«Deoarece Aba, fiica lui Hecataios al lui Euxenides și soția lui Heracon al lui Aristomachos fiind din părinți distinși și din strămoși iluștri, care n-au refuzat nici o contribuție sau liturghie de seamă, ci au dus la îndeplinire în chip neobișnuit preoțiile eponime, sacerdoțiile, demnitățile înalte, demnitățile administrative, toate choregile în numele poporului sau funcțiunile subalterne și s-au bucurat de cea mai înaltă stîmă, și socotind totuși că e puțin lucru gloria care vine numai de la neam, dacă n-ar adăuga la această cinste și ceva din propria-i binefacere față de popor, a primit să fie preoteasă a Mamei Zeilor, de bună voie și a săvîrșit nu numai acele lucruri cîte se cad femeilor alese și ..... cu multă mindrie, noblețe și pietate [dar și ...]»

1 De notat că la începutul rîndurilor 16—19 cuvintele care nu sînt puse între paranteze și nu apar pe fotografia pe care o dăm, au fost completate după fragmentele care s-au găsit ulterior.

Aspectul paleografic al documentului pledează pentru datarea lui în secolul al II-lea e.n. și remarcăm pentru aceasta în special formele cu cîrlige interioare ale lui ξ, (desigur sub influența scrierii cursive sau epigrafiei latine), care, apropiindu-se de documente datate mai precis — lista membrilor gerusiei din 138¹ — ne determină să atribuim și inscripția noastră secolului al II-lea. Tot pentru o plasare a documentului nostru în veacul al II-lea ar pleda și mențiunea ce se

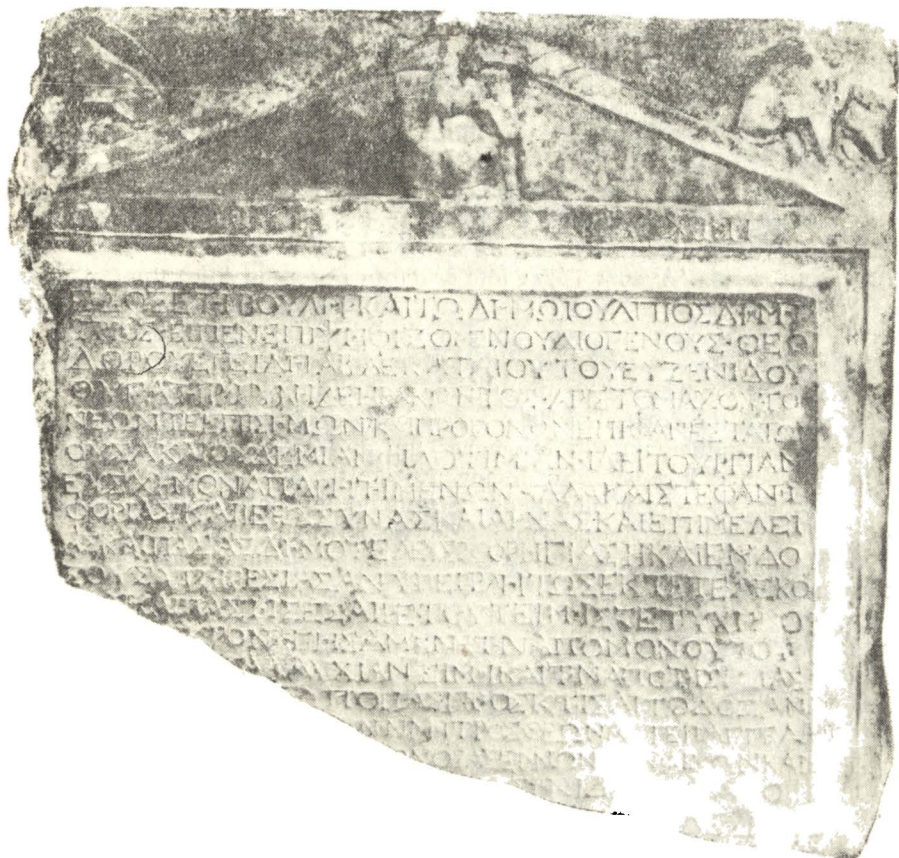

Fig. 1. — Decretul în cinstea Abei, fiica lui Hecataios. Deasupra inscripției, relieful o reprezintă pe Cybela tronînd, cu tympanonul în mîna stîngă, iar în dreapta și la stînga ei se văd leiuri care sînt aici tauroctoni.

face aici a lui Ulpios Demetrios, personaj al cărui nomen Ulpios, se întîlnește după Traian și care eventual ar putea fi identificat, așa cum vom vedea mai departe, cu vreun Ulpios Demetrios din lista membrilor gerusiei.

Dar o circumstanțiere mai precisă credem că ne-o poate oferi pomenirea în document a lui Ἡράκων Ἀριστομάχου soful Abei, care ar fi același cu Ἡράκων Ἀριστομάχου dintr'o inscripție cu lista preoților lui Dionysos Carphoros și datată din al III-lea păttrar al veacului al II-lea e. n.²

¹) V. Pirvan, *Histria IV*, nr. 20.

²) D. M. Pippidi, *Histria I*, nr. 22, p. 546,

Limba folosită în documentul nostru, în general, nu prezintă abateri gramaticale sintactice sau morfologice. Ea oferă însă un interes deosebit din punct de vedere lingvistic.

Observăm că în cuprinsul aceluiași document se întrepătrund fenomene care își făcuseră apariția cu mult înaintea secolului al II-lea și se vor definitiva abia mai târziu, în veacul următor. Ceea ce atrage mai întâi atenția este faptul că pe aceeași piatră există o neconsecvență în notarea lui *iota* adscris. Spre exemplu, *iota* este notat în formula dedicatorie Ἀγαθῇ Τύχῃ, adică η în unire cu ι, pentru ca în rîndul următor, numai la distanță de un cuvînt, să citim τῇ βουλῇ fără *iota*, iar imediat mai departe δῆλω, deci cu *iota*, pentru ca înainte de el să fie ω fără ι. La fel lipsește *iota* și în παρητημένων, participiul perfect de la παραιτέομαι¹.

Această lipsă a lui *iota* adscris sau subscris este o urmare a vorbirii populare care nu-l mai făcea distinct în pronunțarea diftengilor αι, ηι, ωι, iar faptul că el lipsește mai des după η, decît după α și ω, cum vedem în inscripția noastră, este o consecință a itacismului, care a făcut să se suprimă mai întâi după η și apoi prin analogie după α și ω².

Dacă în formula Ἀγαθῇ Τύχῃ *iota* este totuși prezent, adică după η, aceasta se datorește faptului că avem de-a face cu o formulă consacrată pe care fiecare lăpîcid o știa și pe care cei vechi țineau s-o transcrie neschimbată.

Notarea lui *iota* adscris în secolul al II-lea la Histria nu mai are deci o valoare fonetică, de vreme ce în secolul I î.e.n., în inscripția lui Aristagoras, el lipsea consecvent, ci e o încercare de a da o formă cultă documentului, fapt care e dominat totuși de influența unor fenomene cum ar fi acela al itacismului.

Un alt element lingvistic din documentul nostru este transcrierea cuvîntului τιμῆς prin τειμῆς, fenomen destul de obișnuit în inscripții³ și care reflectă tot pronunția comună ce nu făcea deosebire între diftongul ει și ι lung⁴.

Dar importanța inscripției constă mai ales în știrile pe care ni le dă în legătură cu viața Histriei.

Inscripția cuprinde două părți: I) în care ni se dau știri despre familia ilustră a Abei, fiica lui Hecataios și despre demnitățile ocupate de membrii acestei familii în stat și II) mai săracă în știri, dar totuși foarte importantă, se referă la Aba însăși, la cariera ei, pe care regretăm că nu o putem cunoaște în întregime.

Trecînd la analiza primei părți se cade să ne oprim puțin asupra unor forme necunoscute pînă acum în decretale Histriei.

În rîndurile 2 și 3 citim ἐπιψηφίζόμενον Διογένους Θεοδόρου și noi am tradus: «președinte al Adunării fiind Diogenes, fiul lui Theodoros». Este însă aici un lucru deosebit față de ceea ce eram noi pînă acum obișnuiți să întîlnim în preambulul decretelor histriene. Pînă la această inscripție se știa că președintele Adunării se intitula la Histria ἐπιμηγεύων, iar acum observăm că aceeași funcție este îndeplinită de cineva care se exprimă printr-un genitiv absolut de la verbul ἐπιψηφίζειν = a pune la vot. Acest mod de exprimare cunoscut și în alte părți ar fi, după unii autori⁵, o variantă evoluată a for-

¹ Cf. și decretul pentru Aristagoras, fiul lui Apaturios, Syll.³, II, 708, unde *iota* lipsește consecvent.

² S. Reinach., op. cit. p. 271.

³ C. I. G., 1798, 2059 și «A.E.M.», XIX, p. 159, col. II și p. 165; Syll.³, II, 708.

⁴ Latyshev. I.O.S.P.E., v. I², spune că cele mai dese exemple în această privință sînt de la rădăcinile πολιτ-, τιμ-; vezi la el nr. 99 κλείνη și nr. 174 Ἀνταεινός; cf. și S. Reinach, op. cit., p. 263—265; de asemenea și Syll.³, 708, Aristagoras.

⁵ W. Laffeld, Handbüch d. gr. Epigraphik, 1907, vol. I, p. 472—473; cf. S. Reinach, op. cit. p. 341.

mulei din Attica τῶν προέδρων ἐπεψήφισε, care are curs în urma reformei lui Euclide. Formulei ἐπεστάτει i-ar corespunde la Histria ἐπιμηνιεύοντος τοῦ δεινός.

Un exemplu identic celui din inscripția noastră, în care președintele Adu-nării este designat prin formula ἐπιψηφίζομένου se întâlnește și la Anaphe, într-un decret în cinstea unui preot al Isidei și al lui Serapis din secolul I î.e.n.: 'Εδοξε τῇ βουλῇ τῶι 'Αναφαιῶ καὶ τῶι δήμῳ (γ)νώμαν ἀγορεύσαντος Πινδάρου τοῦ Τελεσιγένοῦς ἔσσει δὲ Συβούλου ἐπιψηφίζομένου 'Αρχωνίδα τοῦ Κρατη-οίππου. Ἐπεὶ . . . .¹.

Această exprimare era folosită în inscripțiile din insulele Egeii, de unde pare să fi venit și la Histria. De remarcat că și în decretul din Anaphe există aceeași identitate: numele propunătorului apare înaintea președintelui Adu-nării, ca la Histria, și de asemenea este un decret în cinstea unui preot.

E drept că noi nu prea avem la Histria decrete din epoca imperială-romană și chiar acelea care sînt nu au început, așa încît această noutate rămîne să fie confirmată de alte descoperiri viitoare. De altfel, schimbări în preambulul decretelor histriene întîlnim nu numai în felul de indicare al președintelui Adu-nării, dar și în formula ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῶι δήμῳ², de exemplu într-un decret din secolul I î.e.n. în cinstea lui Papas al lui Theopompos.

După această digresiune, analizînd prima parte a documentului nostru, putem spune că numele întîlnite aici sînt toate grecești afară de Ulpios Demetrios, care, deși tot grecesc, prezintă o formă romană.

Aba este un nume rar, de origine ioniană-milesiană³, poate de factură mitologică în legătură cu « Abantes » trib tracic, în Grecia, Abai local etc.⁴. În inscripții se întîlnește foarte rar sub forma aceasta⁵, și mai des prin derivatele 'Αβαβος, 'Αβεύς,⁶, mai mult în Asia Mică sau în coloniile milesiene cum e Olbia.

Numele *Ulpios Demetrios* se mai întîlnește la Histria în lista membrilor geru-siei din vremea lui Adrian (138), unde e menționat de două ori⁷, apoi într-o inscripție inedită de la Histria⁸. Nu se poate spune precis dacă Ulpios Demetrios din inscripția noastră este identic cu vreunul din aceste personaje omonime, ori cu vreun alt Demetrios ca cel din horothesia lui Laberius Maximus.⁹

Putem totuși să presupunem, avînd în vedere afinitățile paleografice pe care le are inscripția noastră cu albumul gerusiastilor, că Ulpios Demetrios din inscripția Abei, fiica lui Hecataios, ar putea fi același cu M. Οὐλπιος Δημήτριος 'Αρτεμιδώρου sau M. Οὐλπιος Δημήτριος υἱὸς Ἀρτεμᾶ din album-ul de la Histria, datat din anul 138 (25 februarie — 10 iulie), sau mai bine, cu Ulpios Demetrios din inscripția inedită care se plasează în epoca lui Adrian sau Antonin Pius și

¹ Ch. Michel, Recueil d'inscriptions grecques. Bruxelles, 1900, nr. 413; alte exemple la S. Reinach, op. cit., p. 354.

² D. M. Pippidi, in Histria I, nr. 8, p. 508.

³ F. Bechtel, Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit. Halle, 1917, p. 560, după Milet, « Ausgrabungen », III, 34e4, secolul al II-lea î.e.n.

⁴ Ibidem, p. 571.

⁵ « I.G. », vol XII, fasc. V, nr. 1090, secolul al II-lea î.e.n. 'Αβα Δημήτρι inventa în Cereris?; cf. și Pape-Benseler, Wörterb. d. gr. Eigennamen, p. I, Aba: 'Αβα (ῆ), T. des Xenophanes herrschte in Olbe, zu Antonius Zeit, Strabo, XIV, 5, p. 672; nach E.M. u. Harpocr. p. 85, eine Nympe etc.

⁶ « I.G.R.R.P. », vol. III, nr. 11125 Chaira în Syria se întîlnește ca cognomen 'Αλειος 'Αβάβου; la Olbia, « I.G.R.R.P. », vol. I, nr. 850 și nr. 853 'Αβαβος ca cognomina; la fel Latyshev, I.O.S.P.E., vol. I, nr. 79, 181, 182.

⁷ Cf. V. Pirvan, Histria IV, nr. 20 (« S.E.G. », fasc. I, nr. 330), col. I, r. 38 și 73.

⁸ Inv. Muz. Histria, 1951 nr. 259.

⁹ Histria IV, nr. 15—16 (« S.E.G. », nr. 329).

care prezintă izbitoare asemănări paleografice cu a noastră¹. Greutatea în a ne fixa la unul sau la altul constă în faptul că lui Ulpios Demetrios al nostru nu i se menționează patronimicul ca să-l identificăm cu fiul lui Artemidoros sau cu cel al lui Artemas. Cum însă în inscripția inedită, Ulpios Demetrios nu are patronimic ca la noi, poate fi aproape sigur identificat cu el și în același timp și cu vreunul din cei doi Ulpii gerusiaști, fiindcă prezența acelorași personaje în ambele inscripții ne mai e atestată în aceste două documente².

Dar legătura inscripției noastre cu album-ul mai sus menționat ne mai e atestată și de alte nume: *Hecataios*, tatăl Abei nume vechi milesian, care se găsește menționat în ambele locuri³.

Euxenides se întâlnește la Histria destul de frecvent, în același document din vremea lui Adrian⁴. De asemenea în coloana I, 45⁵, din lista membrilor gerusiei întâlnim și un Ἀριστομάχος (Ἡράκ(ο)ντος) care după observațiile prof. D. M. Pippidi⁶ ar fi tatăl preotului lui Dionysos Carpophoros, Ἡράκων Ἀριστομάχου și pe care noi îl identificăm cu soțul Abei.

Pentru Diogenes al lui Theodoros, președintele Adunării, nu găsim analogii potrivite în inscripția aceluia thiasos.

Oricum ar fi, se poate vedea totuși că există o strînsă legătură între οἱ φιλότιμοι τῆς γερουσιᾶς⁷) cum se intitulează gerusiaștii și personajele inscripției noastre. Aceasta are o importanță deosebită, fiindcă ne ajută să înțelegem mai bine poziția socială pe care o ocupau membrii familiilor nobile de la Histria în secolul al II-lea e.n. și funcțiile pe care aceștia le îndeplineau în cadrul polisului grec din Pontul Sîng. Știm că gerusiaștii histrieni formau o asociație după vîrstă, de caracter particular și autonom, care colabora cu organele oficiale ale statului, îngrijindu-se de cultul public, de educația tineretului, avînd direcția spirituală a vieții sociale în tot ceea ce nu avea atingere cu politica și administrația propriu-zisă, ocupîndu-se deci de educație, religie, sărbători, procesiuni, reprezentatii, datini, binefaceri, cultul imperial⁸. Or, aceste misiuni cereau multe cheltuieli și ele nu puteau fi făcute decît de cei bogați. Bogăția era o condiție indispensabilă pentru a putea duce la îndeplinire funcțiile, fiindcă această asociație nu este un simplu thiasos grec, unde puteau intra și sclavii. O dovadă despre bogăția membrilor o avem în cazul lui Ἀρτεμίδωρος Ἡρωδόρου, care face colegiului o danie de 1000 de denari, pentru care lucru e cinstit de colegii lui și în epitetul pe care și-l dau de φιλότιμοι membrii binefăcători, evergeții ai asociației⁹.

Dar în afară de a fi gerusiaști, membrii acestui colegiu puteau îndeplini în viața publică și alte funcții care rezultă din inscripția Abei, fiica lui Hecataios.

Acest document ne oferă știri prețioase despre organizarea internă a Histriei, arătîndu-ne magistraturi și funcții pe care le-au ocupat părinții și strămoșii Abei

¹ Inscripția inedită are și puncte la mijlocul rîndurilor.

² Ex. Διογένη: Κάρπου, col., I 71; Ἀρτεμίδωρος Κάρπου, Col. II 60; M. Οὐλπίος, Καλλιστρατος, col. II 63; etc.

³ V. Pirvan, Histria IV, nr. 20, col. II, r. 38 = «S.E.G.», fasc. I, nr. 330; Histria VII, nr. 42 («S.E.G.», fasc. II, nr. 459).

⁴ «S.E.G.», I, 330, col. I r. 36, 37, 87, 104, col. II, r. 37, 52, 80 etc.

⁵ «S.E.G.», I, 330, 45.

⁶ Histria I, nr. 22, p. 546 și urm.

⁷ Αἱ οἱ φιλότιμοι în sensul pe care îl dă L. Robert, Les gladiateurs dans l'Orient grec, Paris, 1940, p. 277.

⁸ V. Pirvan, Histria IV, p. 76-77.

⁹ L. Robert, op. cit., p. 277.

în cadrul democrației histriene. Înaintașii Abei au străbătut o întreagă carieră politică și religioasă și demnitățile pe care le-au îndeplinit sînt, în documentul nostru, oarecum grupate și într-o oarecare ordine. La început se menționează, în general, contribuțiile sau liturghiile (φιλοτιμίαν ἢ λειτουργίαν), pe care desigur le-au prestat în folosul poporului histrian, după aceea se înșiră funcțiile religioase (στέφανηφορίας καὶ ἱερωσύνας) urmate de cele civile: demnități înalte cu prerogative politice (ἀρχαί), demnități administrative (ἐπιμελείαι), choregii (χορηγία) și funcții subalterne (ὑπηρεσίαι).

Menționarea acestor magistraturi dă documentului nostru o importanță deosebită. Vedem că și democrația histriană era organizată, în mare, după același model ca în Attica și că membrii familiei Abei atinseseră funcțiile cele mai înalte pe care le putea ocupa un cetățean al polisului grec. Să le analizăm pe rînd:

Liturghiile, serviciile la care erau obligați toți cetățenii bogați cu cheltueli față de stat, fie ele «ordinare» (periodice) ἐγκύκλιοι (choregiile, gymnasiarhia, hestiasis etc.), fie «extraordinare» (trierarhia), arată că familia Abei aparținea oamenilor celor mai bogați, capabili să susțină asemenea cheltueli, care uneori ajungeau la sume foarte mari (de exemplu trierarhia)¹.

Ce fel de liturghii vor fi prestat în cetatea histrienilor nu știm precis, dar pe inscripția noastră se menționează φιλοτιμίαν ἢ λειτουργίαν εὐσχήμονα = liturghii de seamă, ceea ce face să ne gîndim la cele mai însemnate dintre ele, care necesitau cele mai mari cheltueli, cum ar fi τριηραρχία, rezervată celor mai bogați din cetate², sau gymnasiarhia, cunoscută în Pontul Sîng³ ca una din principalele liturghii.

După această mențiune generală a liturghiilor vin funcțiile religioase; ni se menționează στέφανηφορίας καὶ ἱερωσύνας. Adevăratul sens al stefaneforiilor la Histria e cam greu de precizat. În general στέφανηφορία era obiceiul în Grecia, ca în timpul sărbătorilor sau cînd mergeau să aducă vreun sacrificiu, participanții să-și pună pe cap cîte o coroană. În afară de aceste cazuri generale mai existau anumite personaje care purtau coroana ca un semn al funcției lor, cum erau choregii, thesmothetii (στέφανηφόροι ἀρχαί) sau preoții eponimi, ca în Ionia, Milet, Leros, Aegiale etc.⁴.

Cred că sensul adevărat al stefaneforiilor menționate în inscripția noastră este acela de stefaneforii eponime, ca în localitățile menționate mai sus, unde aproape toate actele publice se datau prin preotul eponim numit stephanephoros⁵.

La Histria, după cîte știm pînă acum, actele publice erau datele tot prin preoți, și anume prin aceia ai zeului principal al cetății, Apollo. Formulele pe care le avem pînă acum ἐπὶ ἱέρειω⁶ și ἱερωμένω⁷ nu sînt identice cu cele din Milet, Leros etc., fiindcă nu întîlnim expresia atributivă: στέφανηφόρου. Putem totuși să bănuim că expresia ἐπὶ ἱέρειω sau ἱερωμένω de la Histria implică și noțiunea de stefanefor, iar dacă ea nu apare în inscripții ca la Milet, aceasta se datorește faptului că mai erau și alți preoți care purtau coroană⁸.

¹ G. Glotz, Histoire ancienne, vol. II, p. 381—383.

² Idem p. 383.

³ V. Pirvan, Gerusia din Callatis, passim.

⁴ V. Chapot, in Daremberg-Saglio, Dict. des antiq., art. Stefanephoria, p. 1508.

⁵ Sub forma următoare ἐπὶ στέφανηφόρου τοῦ δεινός, μηνός, ziua etc.; la W. Larfeld, op. cit., p. 469 și S. Reinach, op. cit., p. 349; cf. și Ch. Michel, op. cit., din Leros, nr. 372, secolul II-lea î.e.n.

⁶ Histria IV, p. 2.

⁷ Syll.³, II, 708, r. 1

⁸ Cf. Dittenberger in «O.G.I.S.», 322, r. 27.

În decretul pentru Aristagoras, fiul lui Apaturios, când acesta ia eponimatul lui Apollo se spune că primește și coroana: εἷτα παραγεν[ηθε]ῖς ἐπάγγελτος καὶ τὸν ἐπώνυμον τῆς πόλεω[ς] Ἀπόλλωνος ἀναδεξά[μενος] στέφανον¹.

Se mai știe de asemenea că în epoca elenistică și romană eponimatul atrăgea după sine mari liberalități și că deci el nu putea fi ocupat decât de oameni foarte bogați. De ele erau legate mari danii către popor, care aveau loc mai ales la panegirice, cele mai mari sărbători în unele părți ale Asiei Mici și poate și în Pontul Stîng, unde le avem documentate². Inscripția lui Aristagoras ne atestă acest lucru și, după cit reiese din document, acțiunea de a cinsti zeii și poporul cu panegirice și cu mari daruri este aproape *sincronică* cu primirea eponimatului: εἷτα παραγεν[ηθε]ῖς ἐπάγγελτως καὶ τὸν ἐπώνυμον τῆς πόλεω[ς] Ἀπόλλωνος ἀναδεξά[μενος] στέφανον πανυγύρεσσι πανδήμοις καὶ πομπαῖ[ς] ἱε[ρο]πρέπεσιν καὶ φυλῶν ἐπιδόσεσιν τοὺς θεοὺς καὶ τὴν πόλιν ἐτείμ[η]σεν.

Acest lucru atrăgea după sine o mare onoare pe care eponimii o căpătau de la popor, așa încît primul loc ocupat de stefaneforii în inscripția noastră e justificat.

După stefaneforii se menționează ἱερωσύναι, care înseamnă preoții mai mici și puteau fi ocupate de membrii aceleiași familii în care preoția forma de multe ori o adevărată tradiție din tată în fiu³.

Aceasta s-ar putea aplica și Abei, ai cărei părinți și soț au fost preoți, accentuînd iarăși caracterul plutocratic al familiei ei, deoarece «cultul zeilor cerea enorme jertfe celor antici pentru prînzurile în comun, sărbători și jocurile cu întreceri de tot felul»⁴.

Din ciclul demnităților civile ni se menționează în primul rînd, cum e și normal, ἀρχαί = magistraturile înalte, cu prerogative politice, pe care înaintașii Abei le-au exercitat în statul histrian. Ei erau cetățeni liberi, înstăriți cu viață morală «bună» și cu reputație, așa că puteau face față onorabil acelei «verificări» δοκιμασία, la care era supus orice magistrat înainte de intrarea în funcție.

Ce rol anume îndeplineau strămoșii Abei în această calitate e greu de precizat numai din expresia abstractă ἀρχάς; cert este însă că oricare va fi fost funcția exercitată, fie ca βουλευταί, fie ca membri în diferite colegii de arhonți, ca strategii etc., demnitățile ocupate de ei erau cele mai înalte din stat.

După ἀρχαί, avem menționate, în ordinea gradului, ca și în Attica, ἐπιμελείαι care, erau prin excelență funcții administrative și tehnice⁵. Nu știm numărul și felul lor, dar ele trebuie să fi fost create pe măsură ce cetatea evolua și se iveau nevoi noi.

Pînă acum avem menționat în secolul al II-lea la Histria, un ἐπιμελετῆς τοῦ λιμένος, dar cu atribuții nu numai administrative, polițienești și vamale, ci și de construcții și restaurări, în decretul anonimului pontarch din secolul al II-lea⁶.

¹ Syll³, II, 708, r. 21—22.

² La Tomi, «A.E.M.», XI, p. 43, 56, și Callatis, V. Pirvan, Gerusia din Callatis, p. 12 și 23.

³ Aristagoras: πατὴρὸς γεγονῶς ἀγαθοῦ καὶ προγόνων εὐεργετῶν καὶ ἱερημένων τῶν θεῶν πάντων καὶ αὐτὸς στοιχεῖν βουλόμενος καὶ τοὺς ἐκείνων ἔχουσιν ἐπιβαίνειν; cf. și Histria IV, p. 2.

⁴ V. Pirvan, Histria VII, p. 10; p. 23, 25, decrete în cinstea celor ce s-au achitat bine de această sarcină.

⁵ G. Glotz, op. cit., p. 300—301.

⁶ V. Pirvan, Histria IV, p. 94; în decretul pentru Aristagoras, Syll³, II, 708, avem menționată o ἐπιμελεία τῶν ἔργων.

O importanță deosebită o are pentru noi următoarea mențiune în șirul demnităților ocupate de familia Abei și anume: *πάσας δημοτελεῖς χορηγίας*.

Choregia, una din cele mai importante liturghii periodice de la Atena, care a constituit baza înfloririi literare și artistice a lumii grecești, o vedem menționată acum pentru prima oară și la Histria. În vremea aceasta tîrzie, însă, din cauza sărăcirii crescînde a populației în cadrul sclavagismului grec, choregul nu mai era ca în vechime reprezentantul tribului din care făcea parte, ci al statului. Triburile nu mai puteau face față cheltuelilor ce se impuneau unei astfel de funcții și așa se face că din vremea lui Demetrios din Phaleron, statul e acela care își ia asupra sa această sarcină. El se reprezenta printr-un agonothet, care în afară de o mică subvenție din partea statului, suporta toate cheltuelile și îndeplinea funcția pe care o aveau odinioară choregii. În vremea din urmă însă, contribuția statului e și mai neînsemnată și el aruncă toată grija pe seama particularilor bogați și ambițioși, care vor ca prin desfătarea poporului să-și asigure nemurirea pe stele de marmoră și în statui de bronz¹. Evident, această sarcină nu putea fi îndeplinită decît de membrii familiilor celor mai bogate, fiindcă demnitatea de agonothet implica, pe lîngă grija și cheltuiala pregătirii corului și ospătarea poporului la praznicul care însoțea sărbătorile². Agonothetul dionisiac, cum îl numește Reisch pe cel care se ocupa cu pregătirea corurilor la sărbătorile dionisiace, era răspunzător de organizarea concursurilor pe timp de un an.

La Histria sîntem în această fază de evoluție a choregiei, cînd choreg este un agonothet și anume un reprezentant al familiei Abei, fiica lui Hecataios. Aceasta o deducem din expresia *πάσας δημοτελεῖς χορηγίας*, prin care trebuie să înțelegem că ei, înaintașii Abei, ca reprezentanți ai poporului *δημοτελεῖς* au îndeplinit *πάσας χορηγίας* = adică la toate sărbătorile la care aveau loc concursuri dramatice, ei au fost choregi, și, în același timp, se mai poate subînțelege că ei au organizat tot felul de coruri, adică și de bărbați și de copii, de care știm că era nevoie în reprezentațiile anticilor.

Menționarea aceasta indirectă a agonothetului la Histria nu este o noutate pentru Pontul Stîng, unde am întîlnit pînă acum, la Callatis, în secolul I e.n. pe vestitul Apollonios, agonothet și gymnasiarch³, la Tomi, pe T. Flavius Poseidonius, pontarch și agonothet⁴, și nici chiar pentru Histria unde se pomenesc agonotheți într-o inscripție din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.⁵, și într-o alta, inedită⁶, datată din vremea lui Adrian sau Antoninus Pius, — deci chiar din perioada documentului nostru.

Cealaltă treaptă socială pe care a ocupat-o familia Abei este *hyperesia*. În general *ὑπηρεσία* înseamnă funcții subalterne, pe care le îndeplinesc în mod obișnuit sclavii sau libertii. Sensul acesta însă nu poate fi atribuit familiei Abei, care era, după cîte am văzut, nobilă și nu se putea cobori la servicii așa de mici. De fapt însă, în documentul nostru *ὑπηρεσία* apar determinate de adjectivul *ἐνδοξος* care-i schimbă sensul și-i dă un înțeles deosebit, desemnînd servicii demne de o familie cu vază.

¹ V. Pirvan, Gerusia din Callatis, p. 15.

² V. Pirvan, op. cit. p. 14; cf. și Daremberg-Saglio, Dict. des antiq., art. *Choregia*, p. 1118—1119 și P—W, RE, vol. I, Agonothetes, art. lui Reisch, p. 878—881.

³ V. Pirvan, op. cit., passim.

⁴ «I.G.R.R.P.», vol. I, nr. 634.

⁵ «S.C.I.V.», anul V, 1954, nr. 1—2, p. 93, nr. 6.

⁶ Inv. Muz. Histria, 1951, nr. 259.

După trecerea în revistă a carierei atât de bogate, religioase și politice, a strămoșilor Abei, ne dăm seama că ei erau pe treapta cea mai înaltă a societății. Conducători ai vieții religioase și politice, ei erau în același timp cetățenii cei mai bogați care, în această epocă, sînt stăpînii vieții economice și sociale. Liturgiile și contribuțiile, stefaneforiile și choregiile pe care le dovedesc poporului și care necesitau enorme sume, ne arată averea lor considerabilă, moștenită și menținută din tată în fiu și ne fac să-i apropiem de cei mai mari evergheți, ca Aristagoras sau Apollonios din Callatis.

Documentul nostru, care arată pe acești plutocrați, nu e stingher, ci poate fi pus alături de alte inscripții din secolul al II-lea, cum ar fi aceea a anonimului pontarch¹ sau lista membrilor gerusiei din Histria, și el se leagă cu altele din secolul precedent sau cu cele anterioare erei noastre, din epoca elenistică, unde se poate urmări o întreagă dinastie de evergheți vanitoși, care nu sînt altceva decît marii bogătași ai timpului².

Această oligarhie e veche și ereditară, cum se poate vedea din însuși documentul nostru și din altele asemănătoare, ca, de pildă, decretul pentru Aristagoras³, și ea se găsește în documente ca acționind în viața publică sau constituită în asociații pe vîrstă, cu caracter religios, cultural, cum avem la Histria sau la Callatis, gerusiile.

Dintr-o astfel de familie se trăgea Aba, care peste gloria strămoșilor, exprimată printr-un cuvînt așa de expresiv ca *μεγαλανχία*, ne mai întîlnit în inscripții, vrea să adauge și reputația ei, prin binefaceri proprii față de popor. Astfel «binevoiește» să ia sacerdoțiul Mamei Zeilor, căreia îi slujește punîndu-și în valoare toate calitățile ei: *μεγαλοφρόνως καὶ εὐγενῶς καὶ ε[ὺ]σε[β]ῶς ἐτέλεσεν*.

Menționarea Mamei Zeilor, Cybela, în rîndul divinităților din pantheonul histrian aruncă o nouă lumină asupra cultelor religioase pe care le-au avut histrieni. Pînă la acest document epigrafic nu aveam nici o mențiune scrisă și sigură despre Cybela la Histria.

Un fragment de inscripție publicat în «Histria IV», e nesigur și poate fi completat, așa după cum a presupus V. Pirvan, și *Δή[μη]τρι* dar și *Θεῶν μητρι (μεγάλῃ)*⁴, iar altul tot așa de nesigur, publicat de Pirvan⁵, a determinat ipoteza prezenței Cybelei la Histria numai după unele forme de relief, șterse, și deci după știri tot nesigure⁶. De astă dată însă documentul nostru ne atestă neîndoios cinstirea acestei zeițe aici, dar nu numai atît, ci, după cum vom vedea mai departe, într-o formă foarte evoluată.

Problema originii cultului Cybelei la Histria face parte din aceea a răspîndirii lui în lumea greacă și cu deosebire în bazinul Pontului Sîng.

¹ Cf. V. Pirvan, *Histria IV*, p. 94.

² O cercetare amănunțită asupra evergheților din epoca elenistică a făcut I. Stoian, «S.C.I.V.», anul IV, 1953, nr. 3-4, p. 682 și urm.

³ Syll³, II, 708; vezi și la Olbia, Latyschev, op. cit., p. 40 etc.

⁴ V. Pirvan, *Histria IV*, p. 150-151.

⁵ Ibidem, p. 63-64, nr. 19.

⁶ V. Pirvan în «Dacia» II, 1925, printr-o reconstituire greșită a inscripției de la p. 203, socotise că putem vorbi de cultul Cybelei la Histria chiar din secolele IV-III î.e.n. Mai tîrziu, însă, prin reluarea inscripției de către L. Robert, «Bull. Corr. Hell.», LIII, 1929, p. 151 și de alții într-un articol din «Dacia», III-IV, 1927-1932, p. 398-400, care au pus-o în legătură cu un alt fragment, s-a văzut că nu poate fi acceptată reconstituirea lui V. Pirvan și deci nici concluziile la care ajungea el.

Contactul Cybelei, zeitate frigiană, cu lumea greacă, s-a produs mai întâi în Asia Mică, în Ionia și Caria unde se constată o deosebită înflorire a acestui cult¹. În bazinul Mării Negre, el a fost adus înainte de dominația romană, de către grecii din Asia Mică, care au colonizat porturile principale din aceste părți. Această divinitate a cîștigat numeroși adepți pînă departe în Crimeea, unde Thea Kymmeris² nu este alta decît Mama Zeilor, Cybele, iar la Panticapaeum, colonie milesiană, găsim încă din secolul al IV-lea, î.e.n. un metroon închinat Mamei Frigiene. De asemenea, și la Olbia și Tyras, alte colonii milesiene, întîlnim cinstirea Cybelei într-o formă foarte dezvoltată.

În Pontul Stîng, unde majoritatea orașelor sînt colonii milesiene, acest cult nu este mai puțin intens. La Odessos, încă din secolul I î.e.n. avem documente despre cinstirea lui Attis, acolytul Cybelei³, la Callatis⁴, colonia Heracleei Pontice, de asemenea e documentat, iar la Tomi în secolul al II-lea î.e.n., Cybela e divinitatea protectoare a orașului, căreia i se aduc anual jertfe, în numele poporului⁵. (Ἑκα[σ]θὸν ἐνιαυτὸν θύουσιν ὑπὲρ τῆ[ς] τοῦ δήμου σωτηρία[ς] Μητρὶ Θεῶν καὶ Διοσκόροις).

Ar fi normal deci să presupunem că și la Histria cultul Cybelei a fost prezent tot înainte de epoca romană, cînd avem documente sigure, de vreme ce ne este dovedit în toate celelalte orașe din Pont și trebuie să spunem că această ipoteză e verificată.

În campania de săpături de la Histria din anul 1953 a ieșit la iveală un fragment de inscripție databil după scris în secolele II-I î.e.n. și care a fost considerat de editorul lui ca o dedicație a unui oarecare fiu al lui Menecharm, închinată Μητρὶ Θεῶν καὶ Διοσκόροις⁶. La aceasta s-ar mai putea adăuga și unele statuete de la Histria reprezentînd pe Cybele cu puiul de leu în poală — influență ioniană în vogă din secolul al VI-lea î.e.n. — la care dacă ținem seama de tehnica lucrării lor, le-am putea data tot în această perioadă anterioară erei noastre, înmulțind astfel datele despre cinstirea Cybelei la Histria, și înainte de epoca romană.

În alt chip nici nu s-ar putea explica marea dezvoltare a acestui cult din epoca romană în cetățile vest-pontice, dacă nu am admite că ele, ca orașe comerciale, au primit mai dinainte doctrina noii religii de la negustorii orientali care veneau aici.

La Histria, în epoca imperială, Cybela ne apare, ca în tot imperiul, documentată prin mai multe știri, fiindcă acum cultul ei cunoaște, mai ales începînd din secolul al II-lea, un nou avînt⁷.

Ca rezultat al legăturilor economice, Cybela și Attis ajung în cele mai depărtate colțuri ale lumii. Preponderența industrială și comercială a orientului, unde se găsesc principalele centre de producție și export, mărește traficul cu Asia

¹ H. Grailot, *Le culte de Cybèle, Mère des Dieux dans l'Empire romain*. Paris, 1912, cap. X. *Culte en Asie Mineure*, passim.

² Ibidem, p. 478 (după spusa lui Hesychius).

³ «un personnage porte le nom théophore d'Attis»; cf. H. Grailot, op. cit., p. 479.

⁴ Monede autonome cu chipul Cybelei, la Mionnet, vol. I, p. 354, nr. 5; cf. H. Grailot, op. cit., p. 479.

⁵ Syll.³, II, 731, r. 35 și B. Pick-K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien u. Moesien*, Berlin, 1898—1910, vol. I, p. 96, nota 1; vezi considerații noi asupra datării acestei inscripții, I. Stoian, În legătură cu decretul tomitane privind paza orașului, în prezentul număr din «S.C.I.V.».

⁶ D. M. Pippidi, în «S.C.I.V.», anul V, 1954, nr. 1—2, p. 92, nr. 2.

⁷ H. Grailot, op. cit. p. 150—151; Antoninus Pius și Faustina pun pe monede pe Cybela și Attis; tauroboliul se face acum și pentru conservarea imperiului.

Mică și atrage după sine stabilirea în multe părți ale imperiului, ca și în provinciile dunărene, a negustorilor, principalii misionari ai noii religii, mai ales în porturi¹. Pe de altă parte se mai poate adăuga ușurința și siguranța comunicațiilor, armata² și criza spirituală în care se găsea păgânismul greco-roman.

Așa se face că în epoca romană, monedele cu chipul Cybelei sînt foarte numeroase și ele apar și în Pontul Stîng, iar colegiile de sub patronajul ei sînt destul de numeroase și înfloritoare. La Histria sînt cunoscute o serie de monede a căror efigie o reprezintă pe Cybela, dar mai toate sînt de la Commodus înainte, deci către sfîrșitul secolului al II-lea și merg în secolul următor pînă la Severus Alexander³.

Din secolul al II-lea mai avem și alte documente care să ne arate cinstirea Cybelei aici. Două fragmente de inscripții găsite în vara trecută pomenesc personaje care aduc mulțumiri Mamei Zeilor. Pe prima inscripție, de pe un altar, citim: . . . .ς Φιλίνου Μητρὶ Θεῶν [χαριστήριον ἀνήθηκε] și pe a doua, o bază de statuă: "Ἥλιος Μητρὶ Θεῶν χαριστήριον⁴.

Pentru o puternică intensitate a acestui cult în secolul al II-lea și în al III-lea mai pledează și o serie de fragmente de statuete (care pînă acum depășesc cifra de 10) găsite în săpăturile arheologice și reprezentînd-o pe Cybela (fig. II, 1, 2, 3).

Epoca secolului al II-lea este aici perioada în care cinstirea Cybelei se face după obiceiul grecesc neturburat de prefacerile ulterioare. Legăturile ei sînt îndreptate spre Orient, spre marile centre din Asia Mică, Smyrna, Cyzic, a căror metroatăveau un mare renume⁵. Și în epoca romană, semi-independența administrativă și politică de care cetățile din Pontul Stîng par să se fi bucurat⁶, a făcut ca, chiar în anii următori (secolul al III-lea), cînd influența Romei era mai puternică, cinstirea Cybelei să rămînă tot la formele grecești. Aceasta ne-o demonstrează organizarea pe care o avem mai ales în colegiile de la Tomi, după felul thiasurilor grecești.

Histria, așadar, cu o viață așa de elenică, cum o numește horrothesia lui Laberius Maximus în scrisoarea lui Pomponius Pius (ἐλληνίδα πόλιν)), nu va fi adorat pe Cybela decît ca în marile centre din Asia Mică și Pont, cu care avea legături comerciale⁷.

Dar dacă analizăm puținele date de organizare a cultului Cybelei pe care ni le oferă inscripția Abei, fiica lui Hecataios, vedem că aceste afirmații se confirmă.

Femeile care au fost atrase foarte repede de Cybela, zeița fecundității, prin efectul pe care îl aveau asupra lor misterele și spectacolul patetic de la sărbătorile anuale, le găsim în lumea greacă slujind ca preotese și aparținînd condiției

¹ Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*. Paris, 1929. p. 20.

² Ibidem, p. 21 și E. Coliu în « Istros », 1934, I, p. 115 și 116, nota 4; cf. și V. Pirvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, p. 115, Histria, IV. p. 63, nr. 10 etc., nume de orientali, adoratori ai Cybelei.

³ La Bick-Regling, op. cit., nr. 486 = Commodus; Severus, nr. 495, 496; Domna, nr. 500; Elagabal, nr. 512 (Cybela cu sceptrul); Severus Alexander, nr. 517; cf. și H. Graillot, op. cit., p. 479.

⁴ Fragmentele editate în « S.C.I.V. », anul V, 1954, nr. 1-2, p. 96, nr. 12 și p. 97, nr. 12.

⁵ H. Graillot, op. cit., p. 394-395.

⁶ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 205.

⁷ Decretul în onoarea lui Θεοκλής Σατύρου ne enumeră printre cele 18 cetăți care făceau comerț în Marea Neagră și pe Histria; asupra legăturilor dintre Cyzic și Histria vezi V. Pirvan, Histria, VII, p. 26-29, nr. 17. și un fragment de inscripție inedit în Inv. Muz. Histria, 1954, nr. 302.

libere. Aba, femeie bogată, îmbrățișează sacerdoțiul zeiței ca și Ulpia Marcella din Smyrna¹, preoteasă foarte bogată, dintr-un centru grec în care cultul Cybelei era foarte puternic.

Rolul cel mai mare îl aveau în mistere, adică în inițierea neofitilor, unde, ca niște adevărate *Melissai*, îi hrăneau pe aceștia cu miera purei doctrine². Ele sînt acelea care săvîrșesc serviciile cele mai tainice și intime ale cultului, pregătind scaunul sacru pentru ceremonia «întronării» misticilor, ultima fază a inițierii sau aranjînd patul funerar al lui Attis, după moarte și pe cel hierogamic, după înviere.

Dar rolul lor nu se limita numai la aceasta; ele trebuiau să împodobească statuile divine și să îngrijească de mobilierul sacru și dacă se alegeau femei bogate, aceasta se datora tocmai speranței că ele se vor dovedi mari binefăcătoare ale zeilor și sanctuarului.

Acesta se pare că e și cazul Abei, care în această calitate își va fi dovedit nu numai zelul și mărinimia față de divinitate, prin rolul jucat în mistere, cum se spune în inscripția noastră *μεγαλοφρόνως καὶ εὐγενῶς καὶ εὐσεβῶς ἐτέλεσεν*, dar la fel ca Sosia Africana de la Tomi, care *ἐπικοσμήσασαν τὴν θεῶν ἀναθήμασιν χρυσοῖς*³, va fi făcut mari danii în folosul sanctuarului, al colegiilor sau al credincioșilor.

În această situație ea va fi fost distinsă cu laude publice ca Sosia Africana de la Tomi, sau chiar cu o statuie, cum s-a întîmplat cu Ulpia Marcella din Smyrna⁴ și partea decretului nostru care lipsește va fi conținut, poate, tocmai aceasta.

O altă noțiune care ar ajuta la înțelegerea acestei instituții preoțești slujind pe Cybela de la Histria este și cea care ne este dată de expresia *ῥα σεμῶν γυναικῶν*. Am tradus «cite se cad femeilor alese». Traducerea poate nu redă exact înțelesul la care ne gîndim noi și de aceea încercăm o explicație pe care o sugerează mai ales adjectivul *σεμνός* ce determină pe *γυναικῶν*. *Σεμνός* e înrudit cu *σεβω-ομαι* = a venera, a onora pe zei, cu *σεβαστός*, deci implică noțiunea de «sfînt», «ales», și credem că este, poate, o denumire abstractă a instituției preoției din cultul Cybelei. Într-adevăr, clerul Cybelei, cult oriental, nu mai este ca la romani un simplu gardian al tradițiilor sfînte, intermediarul omului și statului pe lîngă zei, ci este un director de conștiință, care știe să potolească neliniștea spirituală și pentru care se pregătește și e absorbit de misiunea lui, trăind numai la templu. Acest cler formează o castă aproape închisă, cu insigne, îmbrăcăminte — preotesele purtau coroane, rochii albe și occabos, — moravuri, chiar hrană deosebită și nu mai putea ca după oficierea serviciului divin să se întoarcă, ca vechii pontifi⁵, la afacerile publice, ci ei erau absorbiți total de această slujbă, mai ales femeile în mistere. De aceea, poate, se exprimă casta preoțească cu *σεμναὶ γυναῖκαί* = femei sfînte, ca unele care cunosc misterele, lucrează cu ele și cărora le sînt dedicate; prin aceasta, misiunea lor devine sfîntă.

Acestea sînt datele pe care ni le oferă decretul Abei, fiica lui Hecataios, în legătură cu organizarea cultului Cybelei la Histria. Desigur, ele sînt puține, dar

¹ H. Graillot., op. cit., p. 250.

² Ibidem, p. 252.

³ «A.E.M.» VI, 22, 45 cu XVII, 92, 21 = «I.G.R.R.P.», vol. I, nr. 602; cf. V. Pirvan, Gînduri despre lume și viață la greco-romanii din Pontul Sîng, p. 28, 29 și nota 1, p. 29, de asemenea în legătură cu întreg acest capitol H. Graillot, op. cit., p. 248—253.

⁴ H. Graillot, op. cit., p. 250.

⁵ Fr. Cumont, op. cit. p. 37, 38.

prezența lor ne face să bănuim foarte mult, fiindcă ele sînt legate indispensabil de altele. Așadar nu putem admite că în slujba marei zeițe, una din divinitățile principale ale orașului¹ și protectoarea lui, cînd preoteasă e Aba, femeie avută, nu va fi fost un puternic colegiu de canophori, dendrophori, care aveau rol principal în sărbătorile magnifice dintre 15—27 martie. Situația înfloritoare a colegiilor dendrophorilor de la Tomi ne face să bănuim aceasta, iar numeroasele statuete găsite în săpături ne fac să presupunem că multe dintre ele vor fi împodobit și locașul lor de adunare, *schola dendrophorum*.

În ceea ce privește doctrina acestei divinități, așa după cum reiese din reprezentările iconografice de la Histria, ea își păstrează caracterul chtonic, general în lumea greco-romană.

În figurația din frontonul inscripției noastre, unde Cybela apare șezînd pe tron, cu tympanonul în mîna stîngă, (în dreapta nu știm ce a avut, fiind ruptă către vîrf, poate spice ca la Tyras)², avînd pe cap coroana murală sau calathosul și străjuită de nelipsiții lei, care aici sînt tauroctoni, nu vedem decît confirmarea aspectului chtonic al acestei zeițe³. Aceeași reprezentare o surprindem și pe majoritatea monedelor, ceea ce nu înseamnă că teologia Mamei Zeilor se reduce numai la acest aspect chtonic. O dovadă despre complexitatea puterilor care erau atribuite Mamei Zeilor de histrieni o avem chiar în fragmentul de inscripție citat la pagina 459, unde Cybela, ca stăpînă a cerului, e cinstită alături de Dioscuri, zei cosmici⁴, iar pe o monedă din vremea lui Elagabal apare cu scepтрul în mînă, deci egală cu Zeus Pantocrator⁵. Descoperiri viitoare ne vor mai da la iveală, poate, și alte aspecte ale teologiei Mamei Zeilor.

În concluzie deci, putem spune că decretul în cinstea Abei, fiica lui Hecataios, este un document care, coroborat cu alte informații, aduce importante știri despre cunoașterea vieții religioase la Histria. El ne oferă indicii neîndoioase despre o zeitate principală a histrienilor, a cărei cinstire în veacul al II-lea se făcea cu o deosebită pompă, avînd în slujba ei preotese din familiile cele mai alese, cum este, spre exemplu, Aba.

Pe lingă această activitate religioasă, familia din care descindea Aba, ca și soțul ei, preot al zeului Dionysos Carpophoros, a avut un rol și în viața civilă, ocupînd demnități ca ἀρχαί, ἐπιμελείαι, χορηγίαι, ὑπηρεσίαι.

În cadrul întregii acestei activități publice, care în epoca documentului nostru înseamnă «binefaceri» și «liberalități» față de popor, ei se disting și sînt încununați cu onoruri care se exprimă în inscripția noastră printr-un exces de laude, cum vedem în cuvinte ca ἐξαιρέτου τιμῆς τετυχηκότων, ἀνυπερβλήτως în loc de ὑπερβλήτως, mult mai obișnuit, (i se pune ἀνά pentru a-i mări efectul), μεγαλαυχία sau μεγαλοφρόνως. Această glorificare reflectă pe de o parte risipa de laude, cu care în vremea elenistică și romană erau acoperiți marii evergheti ai timpului, dar ne ajută

¹ Împreună cu Dioscurii, în epoca imperiului, cultul acestei triade este pe primul plan la Callatis, iar la Histria și Tomi, împreună cu Apollo, formează divinitățile principale, ale orașului; așa susțin B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, vol. I, p. 96, și H. Grailot, op. cit., p. 480.

² H. Grailot, op. cit., p. 478.

³ Pentru interpretarea simbolurilor vezi. H. Grailot, op. cit., p. 105, 200—201; Daremberg-Saglio, *Dict. des antiq.*, art. Tympanon, p. 559; P—W., *RE.*, vol. 11, col. 2259.

⁴ Asupra legăturilor dintre Cybele și Dioscuri, vezi H. Grailot, op. cit., p. 197, 480 și în *«Revue Arch.»* 1904, vol. I, p. 347; cf. și Fr. Cumont, *Les mystères de Mithra*, p. 300—301; de asemenea F. Chapouthier, *Les Dioscures au service d'une déesse*. Paris, 1935, p. 156, 238.

⁵ H. Grailot, *Culte de Cybèle* . . . , p. 194.

Fig. 2. — Cybela pe tron: 1, cu puiul de leu în poală; 2, cu puiul de leu în poală, iar jos lângă piciorul drept pare a fi Attis; 3, fără puiul de leu în poală.

pe de alta, printr-o justă cîntărire a exceselor, să cunoaştem viaţa social-religioasă şi artistică în care aceşti plutocraţi şi-au dus activitatea.

Decretul în cinstea Abei, fiica lui Hecataios, este grăitor din acest punct de vedere.

НЕОПУБЛИКОВАННЫЙ ЭПИГРАФИЧЕСКИЙ ДОКУМЕНТ ИЗ ИСТРИИ И КУЛЬТ КИБЕЛЫ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В Истрии летом 1952 г. был обнаружен новый эпиграфический документ, дающий ценные сведения о социальной религиозной и художественной жизни этой крепости.

Надпись, являющаяся почетным декретом в честь женщины Абы — жрицы Кибелы, датируется серединой II в. н. э. или третьей четвертью II в.

Исследование надписи показывает некоторые лингвистические особенности, касающиеся ϵ , отсутствие которого вызвано влиянием итацизма, а дифтонг $\epsilon\iota$ использован для обозначения ($\tau\epsilon\iota\mu\eta\varsigma$ вместо $\tau\iota\mu\eta\varsigma$).

В начале декрета наблюдается новая форма для звания председателя собрания, неизвестная в Истрии до настоящего времени. Звание председателя собрания, обозначавшееся до настоящего документа через $\epsilon\lambda\epsilon\gamma\chi\upsilon\mu\epsilon\upsilon\omicron\nu\tau\omicron\varsigma$, обозначено теперь абсолютным родительным падежом, производного от глагола $\epsilon\pi\iota\psi\eta\phi\acute{\iota}\varsigma\epsilon\iota\nu$, то есть $\epsilon\pi\iota\psi\eta\phi\iota\zeta\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\nu$.

В первой части декрета перечисление ряда заслуг предков родителей Абы в отношении народа дает сведения о социально-религиозной организации Истрийского государства. Упоминается, что семья Абы выполняла духовные и светские обряды, обстоятельство, проливающее свет на картину истрийской демократии во II в. $\Sigma\tau\epsilon\phi\alpha\nu\eta\phi\omicron\rho\iota\alpha\iota$, $\kappa\alpha\iota$ $\iota\epsilon\rho\omega\sigma\acute{\upsilon}\nu\alpha\iota$ являются религиозными должностями членов семьи Абы.

$\Sigma\tau\epsilon\phi\alpha\nu\eta\phi\omicron\rho\iota\alpha\iota$ здесь обозначены жрецы эпонимы, а $\iota\epsilon\rho\omega\sigma\acute{\upsilon}\nu\alpha\iota$ — заурядные жрецы. Цикл гражданских должностей начинается с $\phi\iota\lambda\omicron\tau\iota\mu\iota\alpha\nu$ η $\lambda\epsilon\iota\tau\omicron\upsilon\rho\gamma\iota\alpha\nu$ — взносы и литургии, сопровождаемые административными и техническими почетными должностями $\epsilon\pi\iota\mu\epsilon\lambda\epsilon\iota\alpha\iota$ η $\upsilon\pi\eta\rho\epsilon\sigma\iota\alpha\iota$ — подчиненные должности, но которые здесь определены прилагательным $\epsilon\nu\delta\acute{o}\xi\omicron\varsigma$, $\epsilon\nu\delta\acute{o}\xi\omicron\upsilon\varsigma$ $\upsilon\pi\eta\rho\epsilon\sigma\iota\alpha\varsigma$, означают почетные должности влиятельных и знатных семейства, к которым принадлежала и семья Абы.

Особое значение в ряде этих должностей общественной деятельности имеет выражение $\pi\acute{\alpha}\sigma\alpha\varsigma$ $\delta\eta\mu\omicron\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\varsigma$ $\chi\omicron\rho\eta\gamma\iota\alpha\varsigma$, впервые свидетельствующее о существовании хорегий в истрийской крепости.

В этот поздний период роль хорегов выполнялась агонοφетами и поэтому из выражения $\pi\acute{\alpha}\sigma\alpha\varsigma$ $\delta\eta\mu\omicron\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\varsigma$ $\chi\omicron\rho\eta\gamma\iota\alpha\varsigma$ можно заключить, что предки Абы в качестве народных представителей $\delta\eta\mu\omicron\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\varsigma$ выполняли в роли агонοφетов $\pi\acute{\alpha}\sigma\alpha\varsigma$ $\chi\omicron\rho\eta\gamma\iota\alpha\varsigma$, то есть они были уполномочены заведывать на всех празднествах с музыкальными соревнованиями постановкой мужских и женских хоров.

Выполнение этих духовных и светских должностей, которые в эпоху, датируемую настоящим документом, означали благоденствия и либерализм в отношении народа посредством крупных пожертвований,

выявляет плутократический характер этой семьи, наблюдающийся также и у других семейств этой эпохи.

Далее автор указывает, что упоминание в декрете об Абе, как жрице матери великих богов, является первым достоверным письменным источником о существовании в Истрии культа Кибелы.

Культе этого божества существовал еще до начала II в., о чем свидетельствуют как некоторые недавно обнаруженные документы (СМ. SCIV, V, 1954, 1—2, стр. 92 №. 2), так и некоторые статуэтки, изображающие Кибелу с львенком на коленях.

В римскую эпоху культ этого божества становится более интенсивным, а нумизматические, эпиграфические и пластические доказательства, касающиеся этого божества, становятся более многочисленными.

Характер доктрины и формы поклонения этому божеству во II в. несут характерные черты, присущие греческому миру, так как охотнически Истрия была связана с крупными греческими центрами Малой Азии. Культе этого мистического божества весьма распространен во II в. и в Истрии отправляется с необычайной пышностью; культу Кибелы принадлежали жрицы из богатых и знатных семейств, как и семья Абы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Декрет в честь Абы, дочери Гекатая. На рельефе над надписью изображена восседающая на троне Кибела с тимпаном в левой руке, а справа и слева видны львы — таврохтоны.

Рис. 2. — Кибела на троне. 1 — с львенком на коленях; 2 — с львенком на коленях, а внизу у правой ноги, по видимому, изображен Аттис; 3 — без львенка.

DOCUMENT ÉPIGRAPHIQUE INÉDIT D'HISTRIA ET LE CULTE DE CYBÈLE

(RÉSUMÉ)

Au cours de l'été 1952 un nouveau document épigraphique a été découvert à Histria. Il contient des données précieuses concernant la vie sociale religieuse et artistique de cette cité.

L'inscription est un décret en l'honneur d'une femme nommée *Aba*, prêtresse de Cybèle, et date approximativement du milieu ou du troisième quart du IIe siècle de notre ère.

Certaines particularités d'ordre linguistique ressortent de l'analyse de l'inscription, à savoir: la notation de l'iota adscrit dont l'absence est dominée dans ce cas par l'influence de l'itacisme et l'emploi du diphtongue *ei* au lieu de *ι* (τειμῆς pour τιμῆς).

On remarque, dans le préambule du décret, une forme nouvelle de désignation du président de l'Assemblée, inconnue jusqu'à ce jour dans les documents relatifs à Histria. Le Président de l'Assemblée qui, jusqu'à ce document, était désigné par le terme de ἐπιμνησθωντος, est maintenant désigné à l'aide d'un génitif absolu dérivé du verbe ἐπιψηφίζειν est-à-dire ἐπιψηφίζομένου.

La première partie du décret, énumérant les mérites que les ancêtres et les parents d'Aba avaient acquis au service du peuple, offre de précieux renseignements au sujet de l'organisation sociale-religieuse de la cité d'Histria. On y men-

ionne que la famille d'Aba a rempli des fonctions religieuses et civiles ce qui apporte des lumières au sujet du régime démocratique qui existait à Histria au IIe siècle.

Στεφανηφορίαὶ καὶ ἱερωσύναι sont les fonctions d'ordre religieux remplies par les membres de la famille d'Aba.

Le terme de στεφανηφορίαὶ signifie ici des prêtrises éponymes et celui de ἱερωσύναι des prêtrises habituelles. Le cycle des fonctions civiles débute par φιλοτιμίαν ἢ λειτουργίαν, à savoir des contributions et des offices religieux suivis de dignités administratives et techniques, ἐπιμελείαι et ὑπηρεσίαι, des fonctions subalternes, mais qui, étant déterminées par l'adjectif ἐνδοξος, ἐνδόξους ὑπηρεσίας, signifient des fonctions dignes d'une famille illustre et noble telle que la famille d'Aba.

D'une importance toute spéciale, est, parmi ces dignités concernant l'activité sociale, l'expression πάσας δημοτελεῖς χορηγίας, qui atteste, pour la première fois, l'existence de la chorégie dans la cité d'Histria.

Mais, durant cette époque tardive, le rôle de chorège était rempli par les agonothètes et c'est là la raison pour laquelle l'expression πάσας δημοτελεῖς χορηγίας laisse entendre que les ancêtres d'Aba, comme représentants du peuple — δημοτελεῖς — en tant qu'agonothètes, ont rempli πάσας χορηγίας, c'est-à-dire dans toutes les fêtes où avaient lieu des concours de musique, ils étaient les choirèges, préparant en cette qualité les chœurs d'hommes et d'enfants.

L'exercice de ces fonctions d'ordre religieux et civil qui à l'époque de notre document signifie des bienfaits et des libéralités envers le peuple, par des dons importants, met en évidence le caractère ploutocratique de cette famille, caractère que l'on rencontre également chez d'autres familles de cette époque.

L'Auteur montre que la mention du décret d'où il résulte qu'Aba a été prêtresse de la Mère des Dieux, constitue la première indication écrite ayant un caractère certain sur l'existence du culte de Cybèle à Histria.

Le culte de cette divinité est cependant antérieur au IIe siècle, fait prouvé, par certains documents récemment découverts (voir SCIV, V. 1—2, p. 92, nr. 2), de même que par certaines statuettes qui représentent Cybèle un lionceau sur les genoux.

À l'époque romaine, le culte de cette divinité est beaucoup plus intense et les preuves numismatiques, épigraphiques et sculpturaux (fig. II, 1,2,3) attestant ce fait deviennent de plus en plus nombreuses.

Le caractère de la doctrine et celui des formes et du culte rendu à cette divinité au IIe siècle sont ceux du monde grec, en général, c'est-à-dire chthoniens, vu qu' Histria était liée aux grands centres helléniques de l'Asie Mineure.

Le culte de cette divinité mystique est au IIe siècle, très intense et est pratiqué à Histria avec une pompe spéciale; on trouve au service de cette divinité des prêtresses appartenant aux familles riches et nobles de la cité et tel est le cas d'Aba.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le décret en l'honneur d'Aba, fille de Hecataios. Le relief au-dessus de l'inscription représente Cybèle assise sur un trône, le tympanon à la main gauche; on voit à sa gauche et à sa droite les deux lions qui, ici, sont tauroctones.

Fig. 2. — Cybèle sur le trône: 1, un lionceau sur ses genoux; 2, un lionceau sur les genoux et, à ses pieds, à droite, Attis; 3, sans lionceau sur ses genoux.